

Den gotländska runbildstenen från Sanda.

Om Valhallstro och hednisk begravningsritual.

Av

HUGO JUNGNER.

*"The prudent man foreseeth the evil,
and hideth himself."*

(George Stephens om Sanda-reliefen).

en yngre, med runor försedda bildstenen från Sanda kyrkogård på Gotland (fig. 15), tidigare omnämnd och avbildad i *Fornvännen* 1907, s. 246, 248 (St. H. M. 13127), utgör genom sin rika, tyvärr delvis illa medfarna bildutsmyckning ett av Gotlands mest egendomliga bildstensmonument. Kort efter det stenen 1863 blivit bekant genom P. A. Säve, gav C. F. Säve en tolkning av ristningen. Den under en novemberdag förfärdigade teckning¹, han hade till sitt förfogande, var emellertid tämligen bristfällig, och mot hans tolkning inställa sig starka tvivelsmål.² I olikhet mot t. ex. Tjängvide-stenen och den

¹ Senare offentliggjord av G. Stephens, *Oldnorthern Runic Monuments* II, p. 778 (fig. 16).

² Carl Säve anser — i korthet —, att runinskriftens tre personnamn — Roþuisl : auk : farborn : auk : gunborn (Säve: gutborn) — beteckna tre män, som avbildats i övre fältet. T. v. sitter en konung (Roþuisl), i mitten mottager konungens man eller drottsete (Farbjörn) ett spjut av den knäböjande Gunbjörn (Säve: Gutbjörn). I nedre raden går Farbjörn i spetsen med det erhållna spjutet, efter honom följer en man med en klubba eller kanske ett musikinstrument (gigja). Därefter följer en man, som slår mot en skiva (gongong), vilken han bär på ryggen, eller ock blåser han i en lur, och skivan kunde vara en nammedaljong. Manuskrift i V. H. A. A:s ark.

Fig. 15. Sanda-stenen efter fotografi.

stora Ardre-stenen synes Sanda-reliefen ej ha i större utsträckning lockat uttolkare.¹

Efter att vid flera tillfällen ha granskat stenen i Statens historiska museum skall jag här i korthet framlägga ett försök till tolkning (jfr ock Sörlings teckning i Vitterhetsakademiens arkiv, fig. 17).

Överst å stenen läsas i tydlig runskrift tre mansnamn: *roþuisl: auk : farborn : auk : gunborn*, d. v. s. Rodhvisl och Farbjörn och Gunnbjörn. Rodhvisl förekommer som namn på den gottländska

Fig. 16. P. A. Säves teckning av Sanda-reliefen (efter Stephens).

Sjonhems-stenen, Gunnbjörn är ett vanligt och Farbjörn ett ej alldeles okänt namn.

Frånsett den vackra ornamentala omramningen finnas å stenen två i väl utarbetad relief framställda figurgrupper, en övre och en nedre, vardera omfattande tre människobilder jämte en del annat. Under det att den nedre gruppens människor ha den rörelsefrihet,

¹ Pipping daterade den till samma tid som Ardre-stenarna men var oviss om dess syfte: "mähända en grafsten, mähända icke" (Om runskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna, s. 46); G. Stephens har nästan uteslutande frågetecken (aa. II, s. 777 f.). Han menar dock, att stenen med säkerhet tillhör ett hedniskt gravmonument. Fågeln kunde tänkas vara en på tronen anbragt prydnad.

som medgives av konstnärens *horror vacui* i fråga om ornamentik, är den övre gruppen innesluten inom ett strängt begränsat rum. Detta rum erinrar så väl genom sin form som sin höga placering påfallande om de teckningar å Tjängvide-stenen och den stora Ardre-stenen, vilka gemenligen anses beteckna ett dödsrike. Att det även i detta fall är fråga om ett Valhall, där spjutgu-

Fig. 17. Sanda-reliefen (teckning av O. Sörling i V. H. A. A.s ark.).

den Odin härskar, synes antytt av den markerade plats, som ett av tvenne män omfattat spjut intager.¹ Den sittande mannen till höger bör då vara Odin. Till yttermera visso har konstnären bakom hans rygg fyllt ut tomrummet med ett vackert format triskele. Det synes säkert, att ett dylikt trekors använts för att beteckna Odin.² Skall — såsom rimligt är — den tyvärr illa skadade cirkel-

¹ Om Odins spjut Gungnir jfr Snorri Sturluson, Edda, utg. av F. Jónsson, s. 63, 77, 97 f.

² Axel Olrik, Gudfremstillinger på guldhornene og andre ældre mindesmærker i Da. St. 1918, s. 26 ff; Magnus Olsen og Th. Petersen, En runeamulet fra Utgaard, Stod, i Det Kgl. No. Vid. Selskabs Skrifter 1919, nr 2, s. 15.

formiga figur, som anbragts under rummet och Odins-gestalten däri, avbilda solen, har ristaren velat framställa Valhall såsom en upphöjd, en himmelsk boning. I denna intages en hedersplats mitt emot Odin av en sittande kvinna, uppenbarligen Frigg, om tolkningen över huvud gått åt rätt håll. Men vad skall det betyda, att jämte Odin en man griper om det framräckta spjutet och att en långhalsad fågel sträcker sig över kvinnan ända till den framför Odin stående mannens rygg? Härom nedan.

I den undre figurgruppen finnes utom den som en avbildning av solen tolkade rundeln och de tre männen, som i handen bära var sitt redskap, ytterligare en teckning. Trots vissa skador är den i det hela tydlig. På ett postament, som till sin undre del ansluter sig till grundornamentet, tecknas en figur av tämligen betydande omfattning, vilken upptill slutar i fyra rätt breda flikar. Jag har icke kunnat finna någon rimligare mening, än att flikarna skola beteckna eldtungor över ett bål. Man har till jämförelse eldtungorna över Sigurds härd å ristningen på Ramsundsberget. Efter Sanda-reliefens hela karaktär bör då ett likbål avses. Likbränning gällde enligt Lagasetning Óðins i Ynglingasaga (kap. 8) såsom Odins lag; att Snorre i fråga om gravskicket byggt på svenska meddelanden, har S. Lindqvist velat visa (Fv. 1920, s. 78, 81 f.). Högt flammor bålet på jorden — ända upp mot solen —, och hederligt mottagen står den döde inför det höga Valhalls herre (jfr Ynglingasaga, kap. 9). Den nyss till Valhall komne bär en dräkt, som bestämt skiljer sig från de längre ned avbildade männens dräkter. Det är således fråga om en annan man än de på det nedre fältet avbildade. Han bär samma i hörnen djupt utskurna kappa som Fröj på de bekanta guldplåtarna och på Tu-stenen.¹ Kanske den dräkten var av sakral karaktär eller i varje fall särskilt passande i gudarnas värld.

Av de redskap, som de tre i den nedre figurgruppen framtågande männen bära i handen, är endast den förstes klart igenkännligt. Det är ett spjut. Den sistes liknar på fotografien en spetsig hacka. En granskning av stenen visar emellertid med full säkerhet, att det övre hörnet är bortslaget och att det krökta redskapet en gång uthuggits med en tvär avslutning. Det har formen av en hammare eller en

¹ Magnus Olsen og Haakon Schetelig, De to runestener fra Tu og Klepp paa Jæderen (Bergens Museums Aarboeg 1909, nr 11).

smaleggad yxa. Den mellersta mannen bär i handen något som liknar en spade eller klubba (reliefframställningen ger ej närmare upplysning därom).

Framställer den nedre figurgruppen en likbränning, torde de tre männen framför bålet vara den dödes fränder, som visat honom den sista tjänsten, byggt brandstapeln, fört honom dit och antänt bålet. Tre män nämnas i runskriften. Det har tidigare påpekats, att Sanda-stenen daterats till samma tid som Ardre-stenarna. Sannolikt har även den förra ingått som del i ett gravmonument. Så höra ju Ardre I och II samt Ardre V och VI med säkerhet samman, om än ej alla fyra skulle vara att sammanställa, såsom skett i Statens historiska museum och även vid tolkning av inskrifterna.¹ Rimligen bör då inskriften på Sanda-stenen ha fortsatt på en annan sten och givit uttryck åt tanken "Rodhvisl och Farbjörn och Gunnbjörn (reste detta märke efter X)". Till följd av en lycklig tillfällighet i fråga om anordningen skulle man då här i inskriften ha namnen på de män, som avbildas framför bålet. Dessa synas vara på väg från bålplatsen. Man kunde möjligen tänka på processioner omkring bålet. Likbålet skulle antändas av någon av den dödes fränder (Lindqvist i Fv. 1921, s. 133, 151, 161), och kanske har det i Norden som i Södern varit sed, att man antände det med bortvänt ansikte². Den naturligaste förklaringen tycks dock vara, att fränderna skola framställas såsom de där fullgjort sitt viktigaste värv: den, vars kropp brännes, har ju redan kommit till Valhall.

Vad bära då de tre männen i sina händer? Redskapen ha i sin helhet en påfallande likhet med några järnföremål tillhörande ett av Rickard Dybeck tillvarataget vikingatidsfynd från Torvalla i Husby-Skederids socken, Uppland (St. H. M. nr 6263). På tre järnringar äro åtta miniatyrskäror av järn uppträdda, på en annan ring två "märlor". Fyndet omfattar vidare en del av en stor järnring, tolv mindre järnringar, som efter sin form äro att uppfatta som eldstål, samt en större på samma sätt formad ring. "På ringen sitta inträdde tre, med vida öglor försedde och i följd deraf vrid- och flyttbare, olika, små järnsaker: en i ändan spetsbladig och af två tums längd: den andre i skepnad af en hake, $1\frac{3}{4}$ tum lång, samt den tredje, något

¹ Jfr Sjonhems- och Ardre-stenarna samt Noreen, *Altschwedische Grammatik, Runeninschriften*, nr 2, 26, 27.

² *Paulys Realencykl.*, art. *Bestattung* (p. 356).

skadad vid upptagandet, bil- eller spadbildad, $1\frac{1}{2}$ tum lång, med, såsom det tyckes, hvass egg i ändan, hvilken i helt skick kan antagas hafva varit en tum bred" (Dybeck). Jag har annorstädes uttalat den meningen,¹ att de små på järnringen uppträdda tingesterna skola föreställa avbilder av vikingatidens tre högsta gudars "attri-

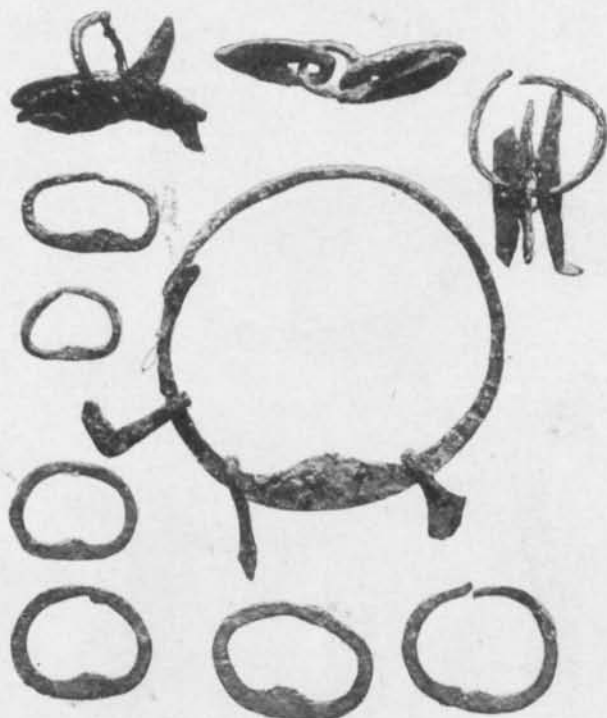

Fig. 18. Ur Torvalla-fyndet. $\frac{1}{3}$.

but", Odins spjut, Tors hammare samt ett redskap tillhörande Fröj (fig. 18 och 19). Jämförelsen med Torvalla-fyndet talar i någon mån för att den mellersta mannen i den nedre figurgruppen å Sanda-stenen bär just ett "spadbildat" redskap (ej en klubba). Åtskilliga tecken tyda på att hackan eller spaden varit ett Fröjs-attribut. Efter Olriks undersökningar anses den lapske guden Waraldenolmai ha i åtskilligt tagit arv efter Fröj. Denne Waraldenolmai

¹ H. Jungner, Gudinnan Frigg och Als härad, s. 168. — Om nya fynd av "guden Frös skära" se Sv. Dagbl. 14. 1. 1930.

avbildas med en hacka i handen, eller man förser honom med "hackor och spadar", vilket bruk med skäl betecknats som lån från lapparnas bofasta Fröjdsdyrkande grannar.¹

Det är säkert, att Odin efter nordisk föreställning var en spjutgud, det får betraktas som tämligen sannolikt, att Fröj stundom blivit

Fig. 19. Ur Torvalla-fyndet. $\frac{1}{4}$.

utrustad med åkerbrukarens hacka eller spade, men skulle det redskap, som den siste i raden av de tre undre männen bär, kunna vara en Torshammare? Tors hammare brukar ju å vikingatidens bilder se helt annorlunda ut, vara symmetriskt utbildad på båda sidor om skaftet. En sådan hammarbild tyckes emellertid vara

¹ Reuterskiöld, De nord. lapparnas religion, s. 110, 129; H. Jungner, aa., s. 169. Man kan ock jämföra, hur den med Njord besläktade lapske stormgubben Bieggolmai som offer erhåller "en skyffel av trä" (Reuterskiöld, Källskrifter till lapparnas mytologi, s. 33).

tämligen sen, och den synes ha sin förutsättning i det kristna korset, liksom hammartecken och korstecken i traditionen från omvändelse-tiden framställas som konkurrenter¹. Lapparnas trolltrummor, liksom nyare isländsk magi, vittna om att h a k k o r s e t är det gamla Torsmärket. På Island kallades hakkorset þórshamar, och på en lapsk trolltrumma fanns på åskgudens plats ett feltecknat hakkors, vilket av trummans ägare uppgavs angiva Horagales, d. v. s. Tor, "betegnet med en dobbelt hammer"². Under konkurrensen med korset fick hammaren från mitten av 900-talet som omligst ädes ett korsliknande utseende. Gravritus brukar emellertid vara synnerligen konservativ; inom den har rimligtvis den äldre hammarformen levat kvar, liksom den synes förekomma i gravinventarierna. Hallström påpekar (Birka I, s. 82), att 17 stycken på en ring uppträdde "hammare", som anträffats i en Birkagrav, icke ha "utpräg-lad hammarform utan snarare yxform" (jfr Steenstrups aa.).

Enligt här framställda tolkningsförsök tecknas å Sanda-stenens nedre bildgrupp trenne män, som i egenskap av fränder till någon nyligen död fullgjort frändernas plikt att ombesörja likbränningen. Att den ena av dem i handen bär ett spjut, skulle icke tarva någon särskild förklaring. Men då spjutet här i en begravningsscen uppträder i kombination med tvenne redskap, som till formen alldeles överensstämna med de små järnsakerna på ringen i Torvalla-fyndet, synes den enbart på det nämnda fyndet grundade tolkningen vinna åtskilligt i styrka: det har gällt att ställa den döde under beskydd av tidens tre främsta gudar³.

Sanda-stenens bildframställning synes inbjuda till följande tolkning, som har till förutsättning, att då germanerna icke hade något utbildat prästestånd, det tillhörde den dödes fränder att vid bålet utföra de religiösa ceremonier, som utan tvivel förekommit.

Vilka dessa ceremonier varit, därom ge de sent upptecknade sägner-na endast ofullständigt och dunkelt besked. Det kan antagas, att vad som i Gylfaginning förtäljes om Balders balfärd, delvis har haft sin jordiska och mänskliga motsvarighet. När skeppet antänts,

¹ Delvis andra meningar hos J. Steenstrup, *Hammer og Kors i Studier*, tillägnade Axel Kock, 1929, s. 44 ff.

² Olrik i *Da. St.* 1918, s. 24 ff.; Magnus Olsen, *En Runeamulet fra Utgaard, Stod*, s. 13 ff.

³ Jfr Gudinnan Frigg, s. 171.

steg Tor fram och vigde bålet med Mjølner (þá stóð þórr at ok vígði bálit með Mjöllni). Sanda-stenen framställer en man, som höjer en hammare över huvudet. Det kan antagas, att han med denna hammare — kanske lånad ur ett tempelhov¹ — haft att viga frändens bål. Hans formæli var kanske det å flera runstenar ristade: Tor vige! Vad som var vanlig gravritus², har delvis bevarats inom gudasagans värld.

Liksom Tors hammare har Odins spjut spelat en roll i begravningsritualen. I Ynglingasagas framställning av Odins och Njords död skimrar detta ganska tydligt igenom. "Odin dog sotdöden i Svitjod, och inför döden lät han märka sig med spjutudd" (ok er hann var at kominn dauða, lét hann marka sik geirs-oddi). Njord dog enligt samma källa ävenledes sotdöden. "Han lät också märka sig till Odin, innan han dog" (lét hann ok marka sik Óðni, áðr hann dó). Odins spjut kallas icke spjót utan geirr (F. Jónsson, Edda, s. 63, 97, 98): vapnet är således benämnt efter den trekantiga spetsen, som har sin motsvarighet i Odins tecken triskelet. Man har kommit ganska långt bort från Snorres framställning, när "marka geirs-oddi, marka Óðni", d. v. s. "teckna någon med Odins spjutmärke", har blivit — såsom i Fritjofs saga — att skära "dödsrunor djupa på bröst och på arm", enär "stråddöd ej höves för nordmannakung". Anbringandet av Odins spjuttecken hos Snorre har snarare sin motsvarighet i korstecknet vid dödssakrament, likvigning och jordfästning. Den, som skulle till Odin, borde på jorden tecknas med Odins spjutmärke. Offer- och gravriter äro i flera avseenden identiska,³ och liksom gudens tecken anbragtes å offret, så hade det sin givna plats vid begravningen, då det gällde att "visa" någon till gudarna. I Gautrekssaga (Fas. III: 35) säges, att Starkad hade att "teckna Vikar åt gudarna" (skylda ek Vikar . . . goðum um signa). Vikar blev hängd och "genomborrad" med spjut. Vissa av Ottars

¹ Här må erinras om huru Magnus den starke så sent som 1124 från de småländska skären tog med sig "några oerhörd tunga Torshammare, som från hedenhös ärades av folket såsom heliga" (H. Wijkmark, Svensk kyrkohistoria I, 1928, s. 55).

² Sanda-stenen skulle erbjuda ett icke helt oväntat belägg; "ved Jorde-færd har mulig en Gode holdt en Hammer i sin Haand, vi véd i Grunden slet intet derom" (J. Steenstrup, aa., s. 45).

³ Chadwick, The cult of Odin, s. 23, 26.

förfäder voro "män märkta med tecken åt gudarna" (þeir váru gumnar goðum signaðir)¹. Den främste av de från bålet gående männen synes ha haft till uppgift att medelst spjutpåläggning "märka den döde åt Odin".

I motsats till Odin och Njord blev Fröj enligt Snorre satt o bränd i hög. Skattepengarna hällde man genom gluggar in till honom i högen; "så fortfor äring och fred" (Heimskr. k. 10). Sina vänners gravhögar värnade Fröj. På sydsidan av Torgrim frösgodes hög "blev aldrig snö liggande och aldrig frös det där".² Ständigt grönskande högar ansågos helgade åt Fröj³, och i det hela är han jordens, speciellt åkerjordens gud. Har en jordfästning funnits i Sverige under heden tid, bör den ha skett särskilt i Fröjs namn. Att den skulle varit oförenlig med likbränning kan knappast invändas. Den innebär i varje fall ej större inkonsekvens än de jordfästningar, som i våra dagar förrättas i krematorierna. Den kristna jordfästningen med tre skovlar mull har ju förkristet ursprung. Den har upptagits från de klassiska folken. Påträffades ett obegravet lik, var det en av klassiska författare ofta rekommenderad väntjänst att giva det en åtminstone symbolisk begravning genom att tre gånger kasta jord därpå (Horatius, Quintilianus, Virgilius). Religiösa riter vandra från folk till folk. Liksom bruket att vattenösa barnet kommit till Norden före det kristna dopet, så kan givetvis jordfästningen ha gjort det. Den lilla spaden i Torvalla-fyndet och spadbilden på Sanda-stenen tala för att spaden haft en plats i svensk begravningsritual under hednatiden. Efter kristendomens införande överlämnades själva jordfästningen åt prästen, men åtminstone i vissa svenska bygder var det till sen tid bruk, att den dödes fränder skulle börja att kasta igen graven, sedan kistan nedsänkts (jfr Fv. 1921, s. 151). Under heden tid hade, såsom ovan framhållits, en av fränderna att antända bålet. Ha Torvalla-fyndet och Sanda-reliefen här tolkats riktigt, skulle till den fullständiga ritualen vid en hednisk begravning under vikingatiden stundom ha hört hammarvigning, spjutmärkning och jordfästning.

I fråga om den övre figurgruppen är ytterligare att tala om ett

¹ Hyndl. 25; Chadwick, aa., s. 14. Jfr geiri undaðr (Hav. 139).

² Jfr Wessén, Studier till Sveriges hedna mytologi, s. 125.

³ Olrik; jfr M. Olsen, En runeamulet fra Utgaard, Stod, s. 16

par saker: två mäns grepp om samma spjut samt den långhalsade fågeln.

Fråga är, om bilden vill säga, att spjutet överlämnas — väl av den sittande, som ävenledes håller det med höger hand (synes å originalets teckning av tummen) — eller att det blott vidröres av den stående mannen. Det är välbekant, att mottagandet av ett svärd i Norden ansågs innebära, att mottagaren blev överlämnarens man. Härpå hänsyftar Snorre i berättelserna om Rollaug, som av Harald hårfagre erhöll ett svärd, när han blev konungens jarl (Heimskr., k. 8), och om den engelske konung Ethelstans tilltag att med gåvan av ett dyrbart svärd vilja göra konung Harald hårfagre till sin man (Heimskr., k. 39). Hos frankerna fick den nyinsatte konungen såsom tecken till sin värdighet emottaga en *lans*. Konung Gunthram gav sin brorson Childeberth sin *lans* (hasta) i handen med dessa ord: "Detta är tecken på att jag till dig överlämnat hela mitt rike. Drag därför nu ut och lägg alla mina städer under ditt herradöme." Den nye konungen benämnes därefter av Gunthram: "filius meus Childebertus".

Emellertid finnas bestämda uppgifter därom, att kämparna på vapentinget i Valhall få visa fram sina egna vapenklenoder¹, och det stämmer bäst med den genom gravfynden betygade omsorgen om de dödas vapenutstyrsel, att de till Valhall komma ej tänktes där erhålla nya vapen.

Sanda-stenen kan emellertid, av figurframställningen att döma, lika väl angiva ett vidrörande av spjutet, ett "vapentag" alltså. Odin sitter i sitt högsäte, och den döde får träda fram och med sin högra hand fatta om spjutgudens framräckta vapen. Vad detta enligt nordisk uppfattning skulle anses betyda, kan belysas från ett par auktorer.

Saxo framhåller (bok 2, slutet) som ett gammalt bruk, att den, som skulle träda i en konungs tjänst, vidrörde fästet av hans svärd. I episoden om hämnden för Rolf krakes död frågar Rolfs baneman Hjartvar den trogne Viggo, om denne ville träda i hans tjänst. Då han svarar ja, räcker Hjartvar honom sitt dragna svärd. Viggo vill emellertid inte taga om udden utan begär att få fästet, ty så

¹ Fv. 1920, s. 85; jfr Heimskringlas berättelse om Hakon den godes död samt Hákonarmål (k. 32).

brukade Rolf bjuda sina kämpar svärdet, säger han. "Olim namque se regum clientelæ daturi tacto gladii capulo obsequium polliceri solebant." När Viggo så fått svärdet i sin hand, genomborrar han Hjartvar.

I den norske konung Magnus Haraldssons Hirdskrå från omkring 1275 betecknas konungens huskarlar eller handgångne män också såsom hans svärtdagare¹. Där lämnas (§ 31) en noggrann beskrivning på hur det skall gå till, när konungen upptager någon i hirden. Intet bord skall stå framför konungen. Konungen skall hava sitt svärd på knäet, kröningssvärdet, om han är krönt. Han tar doppskon under högra armen och lägger fästet på högra knät. Så skall han kasta svärdremsspännnet över fästet och med högra handen fatta om alltsammans. Men den, som skall bliva hirdman, han skall falla ned på båda sina knän på golvet och med högra handen fatta svärdfästet underifrån. Sedan följer ed på boken².

Om det gällt ett upptagande i Odins hird, bör detta väpnatak helt naturligt ha blivit ett grepp om Odins spjut, alldeles som Sanda-stenen synes framställa saken.

Kanske bör man gå ännu ett steg längre. Nordisk forntro innehåller vackra ord om de starka banden mellan hövdingen och hans hirdmän. I fråga om Odin och hans Valhallakämpar betonas denna innerliga gemenskap, då gudens einherjar kallas hans óskasonir, hans 'adoptivsöner' (þvíat hans óska-sonir eru allir þeir, er í val falla). När de träda i hans tjänst — som det synes genom att vidröra hans spjut —, genomgå de en pånyttfödelse. Från vapnet utströmmar en sakramenterlig kraft. Det är nu märkligt, att en klassisk källa just från de gotiska folk, som hade Odin till sin stamfader och huvudgud, förmäler om en sådan adoption genom vapen. Cassiodorus meddelar (Variarum IV: 2, jfr VIII: 9) det diplom av östgotakonungen Theodorik den store, varigenom han adopterade herulerkungen. Det erkännes — heter det — bland folken såsom en stor ära att genom vapen kunna bli upptagen såsom son: per arma fieri posse filium. Och därför föda vi dig såsom son genom denna gåva, såsom folkens sed och bruket bland män är (et ideo more gentium et conditione virili filium te presentí munere procrea-

¹ Sverðstakar[ar]; sverðtakarar äro också ländermän och skutilsvenner (Norges gamle love II, s. 416 [§ 27], 399 [§ 11]).

² Se Grundtvig, Om de Gotiske Folks Våbenéd, s. (62 f.), 21 f.

mus, ut competenter per arma nascaris qui bellicosus esse dignosceris). Såsom gåva sände Theodorik "hästar, svärd, sköldar och övriga stridsredskap". En sådan förpliktelse ligger i detta att upp- tagas till någons "filius per arma", att "sonen hellre vill dö än se något ont vederfaras sin fader."¹ Såsom Wessén med energi fram- hållit i sina Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria dyrkade den i götar, goter och gutar förgrenade folkgruppen Odin- Gautr såsom sin stamfader och huvudgud. När de döda i Valhall blevo hans öska-sönir, bör det hava skett per arma, såsom det framställes på den gotländska Sanda-stenen.

Men fågeln, som med sin kropp hänger utanför det antagna "Val- hall", sträcker den långa halsen över "Friggs" huvud och med näb- ben når till den nye "enhärjarens" rygg?

Odin har mycket med fåglar att göra. Hans korpar höra till skal- dernas käraste arbetsmaterial. Korpen, kaj an och skatan äro enligt folktron Odins fåglar (Hyltén-Cavallius, Varend och virdarna I, s. 213). Enligt Grimmismål (10) svävar en örn över Valhalls dörrar (ok drúpir or n yfir). Ingen av dessa fåglar kan emellertid vara åsyftad på Sanda-reliefen, som uppenbarligen fram- ställer en vattenfågel. Man bör då erinra sig, att enligt Rietz "några flyttfåglar, troligen Anser albifrons, som höst och vår låta höra ett skällande ljud", i södra och västra Sverige kallats Odens hund- ar. Detta folktrokomplex behandlas utförligt av Axel Olrik i Den vilde jæger². Den å Sanda-stenen avbildade fågeln uppvisar emellertid en sådan habitus — han är långbent, långhalsad, lång- näbbad —, att hans utseende tillsammans med hans förekomst så- som del i en Odinsframställning tyckes med stor bestämdhet ut- peka den fågel av dylik gestaltning, som just fått sitt namn av den gamle strids- och döds-guden, nämligen odensvalan eller svarta storken.³ Denne var tidigare en i Götalands, särskilt Smålands, skogstrakter icke sällsynt fågel. Namnet odensvala är belagt från medeltiden. I rimkrönikan (II: 8472) heter det: han

¹ Jfr Wessén, Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria, s. 111.

² Jfr även H. Celand er, Julkärve och Odinskult i Rig 1920 (s. 168 ff.).

³ Om svarta storken se bl. a. G. Kolthoff och L. A. Jägerskiöld, Nordens fåglar, s. 228; Brehm, Djurens liv 9, s. 369; von Wright-Lön nberg, Svenska fåglar II, s. 371 ff.

wodh i siön som j (= en) odensvala. Namnets förekomst i ortnamn bevisar vidare, att det är av folkligt ursprung och haft stor användning. I Sävedals härad förekomma Odensvale håla, Odensvale kulle, Odensvale mosse, Odensvaletjärn, Odensvaleås,¹ i Småland Odensvalahult. Ordet odensvala nämnes 1703 i en avhandling om Öland (Wallinus, *Dissertatio de Oelandia* 54). Det är känt, att odensvalan stundom företagit utflykter till Gotland². Odensvala är ett från Odinsstrons svenska huvudområde, Götaland, känt ord³, och det bör väl icke betvivlas, att namnet är ett äkta minne av den gamla Odenstron.

Någon förklaring till namnet odensvala eller någon sägen om fågeln är mig icke bekant. Kunde denna uppsats föranleda, att några sägner om odensvalan kunde i fågelns gamla bygder framletas, vore ett syfte med den vunnet. Att fågeln kallas svala beror väl närmast på utseendet. Lektor Otto Holm har meddelat mig, att den är känd för att flyga synnerligen högt⁴. Den svarta fågeln med vit buk torde, när den sågs på stor höjd, ha företett en viss likhet med en svala, men den flög närmare det höga Valhall och hade väl bud dit — O d e n s s v a l a ! En viktig fråga, när det gäller att komma på spåren den föreställning, som i hednisk tid knutits till namnet odensvala, är den, huruvida de människor, som använde ordet o d e n s v a l a , voro medvetna om att fågeln var en svart stork. Då det svenska namnet — även skogsstork — har motsvarigheter i de danska och norska namnen Sort Stork, varjämte den vita och den svarta storkens utbredningsområden i väsentliga delar sammanfallit, synes det rimligt, att de, som präglade namnet o d e n s v a l a , därmed betecknade en stork i svart dräkt. Under denna förutsättning får fantasien rymd utan att behöva undvara en fast psykologisk motivering. Den vita och den svarta storken ha en gång i levande folkstro varit pendanger med i

¹ Ortnamnen i Sävedals härad, 1923. Här skrives odenssvala med två s; möjligen kan skrivningen odensvala med enkelt s etymologiskt motiveras, då, såsom vid isl. Freyfaxi, gudens namn kunde tänkas ursprungligen ha ingått i stamform, beroende på föreställd identitet mellan djur och gudamak.

² G. Kolthoff och L. A. Jägerskiöld, aa., s. 229.

³ E. Wessén, aa., s. 78.

⁴ Jag har också att till Lektor Holm frambära ett tack för såväl några litteraturhänvisningar som påpekandet, att den smalnäbbade simsnäppan kallats Odinshane (Brehm, *Djurens liv* 8, s. 232).

viss mån besläktade men motsatta funktioner. Den vita storken har i tusenfaldigt betygad folktro den viktiga uppgiften att föra de små barnen till världen. Schnittger har i uppsatsen *Storken* som livsbringare (Fv. 1916) sökt motivera den meningen, att vad han medförde till kvinnorna var människans "öbr, hennes själ populärt talat" (s. 113). Odensvalan, den svarta storken, är genom sitt namn knuten till dödsjuden, som tillägnade sig alla vapendöda och välkomnade sina vänner i Gudhem (Ynglingas., k. 9). I Götaland har emellertid Odin uppenbarligen haft en mer omfattande betydelse; hans karaktär av även bondegud framgår av ortnamn som Odensåker och Friggeråker. I dessa trakter har odensvalan då haft till uppgift att föra de dödas själar till Valhall. Fågelns dräkt, hans skygghet, hans höga flykt gjorde honom särdeles lämplig för uppgiften. Folktron om den vita storken levde kvar som amsagor och barnajoller; folktron om den svarta storken kunde på grund av dödens allvar ej så lätt bevaras. När Oden så blev "den onde", kom därtill denna folktro i ohjälplig strid med kristen tro och hade svårt att leva kvar. Är fågeln på Sandaristningen en odensvala, som haft att föra den dödes själ till Valhall, måste det sägas, att han fullgjort sin uppgift som en verklig trotjänare. Med näbben föser han den döde ända fram till Odin.

Uppfattningen, att en fågel skulle fört den å bålet brändes själ till Valhall, har ju motsvarighet i södern och kunde även tänkas — jfr ovan om jordfästningen — vara påverkad därifrån. Då enligt sägnen en örn vid kejsar Augustus' bränning hade syntts från flammorna stiga uppåt, lät man senare en verklig fågel vid slutet av begravningsfesten flyga bort från toppen av bålet. På konsekraionsmynt synes också en örn, när det gäller kvinnor (från 2:dra århundradet) stundom en påfågel, Junos fågel¹. Nordiska paralleller saknas icke. Av lappar berättades, att en avliden, som blivit begraven på en ö, flög över sjön i skepnaden av en stor fågel². Man kan ock erinra sig legenden om den i spiketunnan insatta liten Karin, vars själ flög bort såsom en vit duva, eller den vita fågel, som ledde roddarna till den helige Botvids kropp och därefter "styrde sin flykt hän mot stjärnorna och syntes aldrig mer för någon".

Sanda-stenen torde på grund av såväl runformer som relieffram-

¹ Pauly's Realencykl., Consecratio, IV:1.

² R. Karsten, Inledning till religionsvetenskapen, 1928, s. 83.

ställning vara att datera till inemot 1050. Vid denna tid måste kristendomen ha varit en stark makt på Gotland. Det djärva tilltaget att i denna uppsats utan vidlyftigare jämförelse med ristningarna å andra gottländska bildstenar — för förf:s del nödvändiggjort av förhållandena — tolka en enda bildframställning synes kunna få emot sig invändningen, att så mycket av heden tro knappt bör antagas ha levat kvar vid den tiden på Gotland. Möjligen skulle en sådan invändning ha fog för sig (jfr dock smålänningarnas heliga Torshammare från 1124). Tolkningen i här angivna anda förutsätter sålunda möjligen inom ristarens miljö en viss iver att bekänna den gamla tron och stå den nya emot. En sådan iver är begriplig, och det synes — trots gensägelserna senast från Steenstrup — föreligga en del skäl för antagandet, att den förekommit. I den riktningen tala hammaramuletter och ristade hammartecken — såsom konkurrenser till korset —, hedniska bildframställningar och inskrifter¹ liksom ock över huvud det svenska folklynnets allvar. Det gottländska bildstensmaterialet blir väl snart lättare och bättre tillgängligt. Man må hoppas, att vid dess genomforskande hemligheterna å runbildstenen från Sanda slutligen skola bliva med säkerhet avslöjade.

 ZUSAMMENFASSUNG.

Hugo Jungner: Der gottländische Runenbildstein von Sanda. Über Walhallglauben und heidnisches Bestattungsritual.

Auf dem *gottländischen Runenbildstein von Sanda* findet sich teils eine Runenschrift, nämlich drei Mannsnamen: Rodhvisl und Torbjörn und Gunnbjörn, teils eine bildliche Darstellung. Die letztere zeigt augenfällige Ähnlichkeit mit Zeichnungen auf dem Tjängvide-Stein und dem grossen Ardre-Stein. Es ist daher wahrscheinlich, dass der zu oberst abgebildete Raum mit drei Personen Walhall, Odins Wohnung, darstellen soll.

¹ Å den märkliga Altuna-stenen pekar utom bilderna kanske även inskriften på vilja till trosbekänneelse. Av den illa "stavade" inskriften kunde man uppfatta beþi + feþrkag + burnu som "far och son blevo båda brända (å bål)". De höllo alltså fast vid den gamla seden i motsats till dem som läto jorda sig på kristet vis. Brinna användes bl. a. i Ynglingatal ett par gånger om likbränning. Enligt von Friesen skulle innebränning genom fiender åsyftas, enligt Steenstrup (aa., s. 58 n. 1) innebränning genom olyckshändelse.

Im unteren Teil der bildlichen Darstellung scheint das Rundell die Sonne abzubilden. Unter dieser brennt ein Scheiterhaufen, dessen Flammen hoch emporschlagen; man kann die Flammenzungen der Sigurdszeichnung auf dem Ramsundsberge vergleichen. Der Scheiterhaufen dürfte einen zur Leichenverbrennung bestimmten darstellen. Die Männer, die von dem Scheiterhaufen weggehen, scheinen der Pflicht, das Verbrennen eines verstorbenen Verwandten zu besorgen, genügt zu haben. Die Geräte, die sie in der Hand tragen, haben eine eigentümliche Ähnlichkeit mit einigen kleinen eisernen Gegenständen, die einem Grabe aus der Wikingerzeit bei Torvalla in Uppland (Hist. Mus. Stockh. 6263) entnommen worden sind. Der eine ist ein *Speer*, der andere scheint ein *Hammer* zu sein, der dritte ein *Spaten*. Nach einer vom Verf. früher ausgesprochenen Ansicht (Gudinnan Frigg och Als häråd, S. 168) bezeichneten die drei kleinen Eisensachen Odins *Speer*, Thors *Hammer* und Fröjs *Spaten* und sollten anzeigen, dass der Tote unter den Schutz der drei Hauptgötter der Wikingerzeit gestellt worden sei. Der Stein von Sanda scheint zu zeigen, dass derartige Geräte bei dem Bestattungsritual angewandt worden sind. Mit dem Hammer hat man den Toten Thor geweiht, mit dem *Speer* hat man ihm das Zeichen Odins gegeben (vgl. *marka geirsoddi*), und der *Spaten* kann bei einem Beerdigungsritus zur Verwendung gekommen sein.

In der Mitte zuoberst scheint der nach Walhall gekommene Tote den von dem Speergott Odin dargereichten *Speer* zu umfassen. Durch diese "Waffenahme" wird er in das Gefolge Odins aufgenommen, ja, wird er vielleicht als Odins Adoptivsohn (*óska-sonr*) wiedergeboren, gleichwie Theodorich der Grosse den Herulerkönig "per arma" adoptiert. Ist der sitzende Mann im oberen Felde Odin, so ist die Frau ihm gegenüber seine Gemahlin Frigg. Über ihren Kopf streckt ein Wasservogel, wahrscheinlich ein Storch, seinen langen Hals vor. Man erinnert sich dabei daran, dass der schwarze Storch (*Ciconia nigra*) in Südschweden, dem Gebiet des alten Odinglaubens, *odensvala* (Odinsschwalbe) genannt wurde. Man kann sich denken, dass, wie der weisse Storch die kleinen Kinder zur Welt bringen sollte, so der Glaube herrschte, dass der schwarze Storch die Seelen der Toten zu Odin führte. Eine solche Vorstellung hätte ihre Entsprechung in dem klassischen Brauche, dass man von dem Scheiterhaufen der römischen Zäsaren einen Adler hinwegfliegen liess, der die Seele zu den Göttern emportragen sollte.

Der Stein von Sanda dürfte aus der Zeit um 1050 stammen, und die bildliche Darstellung scheint von einem zähen Festhalten gewisser gotländischer Kreise an dem alten Glauben zu zeugen.